

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Komunistické elity – nomenklaturní systém jako jeden
z principů vládnutí v komunistickém Československu**

Jaroslav Bílek

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Komunistické elity – nomenklaturní systém jako jeden
z principů vládnutí v komunistickém Československu**

Jaroslav Bílek

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

OBSAH

1. ÚVOD.....	5
2. OBECNÉ PRINCIPY FUNGOVÁNÍ KOMUNISTICKÝCH REŽIMŮ	8
3. CO JE TO NOMENKLATURA?	10
4. HISTORICKÝ VÝVOJ KOMUNISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA	13
4.1. Zakladatelské období komunistického režimu.....	13
4.2. Krize konce 50. let	17
4.3. Od Novotného k Dubčekovi.....	18
4.4. Pražské jaro a jeho předčasný konec	20
4.5. Od normalizace k pádu komunistického režimu v Československu	23
5. KÁDROVÁ POLITIKA.....	26
5.1. Definice a vymezení kádrové politiky	26
5.2. Členění a vývoj kádrové politiky.....	27
5.3. Problémy kádrové politiky	28
6. NOMENKLATURNÍ SYSTÉM A VLÁDNUTÍ V KOMUNISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU	30
6.1. Obecné principy a metody komunistické vlády v Československu.....	30
6.2. Vývoj a změny ve složení nomenklatury komunistického Československa.....	33
6.3. Vývoj a změny ve složení nomenklatury jiných států východního bloku	40
6.4. Nomenklaturní privilegia a neformální vztahy členů této skupiny	42
7. ZÁVĚR	46
8. RESUMÉ.....	49
9. SEZNAM LITERATURY.....	51

1. Úvod

Pokusíme-li se podívat podrobněji na otázku vládnutí v komunistickém Československu, dříve nebo později zjistíme, že zásadní vliv na jeho utváření a fungování před listopadem 89 (právě tak jako v jiných státech východního bloku) měl nomenklaturní systém. Každý politický režim a každá doba má samozřejmě své elity. Pro členství v komunistické elitě však byly daleko důležitější politické postoje než reálné schopnosti jejích příslušníků. O budoucnosti jednotlivce tak rozhodoval především důmyslný systém kádrování a vazeb na jiné členy systému. Takový stav se pak pochopitelně odrážel i v reálném fungování státu a zvláštních vztazích této skupiny a to jak uvnitř ní, tak navenek.

Dnes již od této epochy uběhlo více než dvacet let, a proto považuji za dobré podívat se na toto důležité téma podrobněji. O to více v souvislosti se skutečností, že se téměř každodenně můžeme setkat s pozůstatky komunistické éry. Ať již jde o specifický typ politické kultury nebo o nedodržování zákonů a norem jak z pozice veřejnosti, tak především často ze strany politiků a orgánů státní správy. Mimo to v České republice stále přetrvává systém korupce a různých klientelistických vazeb či zákulisních jednání, což jsou do značné míry projevy dědictví komunismu (Cabada, 2003: 175–181; Staniszkis, 2006: 21,341,342). Aktivní studium komunistických elit a mechanismů komunistického vládnutí je důležité pro osvětlení některých nejasností či polopravd, které i v dnešní době mezi lidmi kolují. Celková interpretace tohoto období bude podstatnou otázkou pro polistopadovou generaci, ať se již jedná o formulaci vzdělávacích osnov či vypořádávání se s vlastní minulostí, což se v ČR příliš nedaří.

Při studiu nomenklatury lze zvolit mnoho perspektiv a stanovit si neméně otázek. Kdo nomenklaturu tvořil? Jaká pravidla platila pro její členy? Jakou

reálnou moc měli její představitelé a jaké mezi nimi panovaly vzájemné vazby? Měnil se kádrový systém v průběhu komunistického Československa, nebo šlo o rigidní útvar? Kolik členů měl ve své širší a kolik v užší formě? Odkud a z jakých poměrů se rekrutovali jeho příslušníci? Jaké společenské a materiální výhody přinášel příslušníkům nomenklaturního systému jejich status? Jak se této privilegované skupiny dotkly čistky v 50. letech a dopady “poučení z krizového vývoje“ roku 69? Byli mezi členy nomenklatury i lidé bez stranické legitimace KSČ? Lišilo se zásadním způsobem složení nomenklatury v ČSR v porovnání s jinými státy východního bloku? Jak fungovalo vládnutí v komunistickém Československu?

Cílem mé bakalářské práce je analýza komunistických elit a nomenklatury jako jednoho z principů vládnutí v komunistickém Československu. Pro svou práci jsem si z výše nastíněných stanovil tyto základní výzkumné otázky:

Jaké byly obecné principy a mechanismy vládnutí v komunistickém Československu?

Jaký byl vývoj a změny nomenklatury a elit v Československu během komunistické vlády?

Jaká měli členové nomenklatury privilegia vůči zbytku společnosti a jaké mezi nimi byly neformální vztahy?

Z hlediska metodologie je tato práce historickou studií s prvky komparace. Práce má včetně úvodu celkem sedm kapitol. Po úvodu následují dvě kratší kapitoly, které popisují obecné fungování komunistických režimů a význam termínu nomenklatura. Po nich následuje kapitola číslo čtyři, která se věnuje nastínění historického vývoje komunistického Československa. Kapitola pátá je věnována kádrové politice a v jejích podkapitolách se postupně zabývám

vymezením samotného pojmu kádrová politika, vývoji této problematiky a také problémy a nedostatky tohoto fenoménu. Kapitola šestá je zaměřena na popis vývoje nomenklatury a analýze vládnutí v komunistickém Československu. Krok za krokem se v ní věnuji především charakteristice obecných mechanismů vládnutí, vývoji nomenklatury v Československu a popisu neformálních vztahů a privilegií, nicméně krátká podkapitola se také věnuje nomenklatuře v jiných vybraných komunistických režimech.

Pokud jde o použitou literaturu, čerpal jsem jak z domácích, tak ze zahraničních zdrojů významných autorů. Tyto zdroje se dají rozdělit na práce spíše historické a práce z oblasti politické sociologie. Do první kategorie patří především publikace z pera Karla Kaplana (1991, 1992a, 1992b, 1993a, 1993b a 2001). Z oblasti druhé bych rád zmínil především publikace, na kterých se podílela mimo jiných autorů dvojice Jiří Kabele (například 2002, 2003, 2004, 2005, 2008) a Martin Hájek (například 1990, 2003a, 2003b). Dále bych rád upozornil na práci M. Džilase *Nová třída* (1977) a několik prací polské neomarxistky Jadwigy Stanizskis (1979, 1989, 2006). Mimo výše zmíněných jsem pochopitelně používal i řadu dalších zdrojů a vycházel ze znalosti práce Pierra Bourdieua *The Forms of Capital* (1986).

2. Obecné principy fungování komunistických režimů

Barbara J. Falk ve své práci *Post-Communism's First Decade* z roku 2003 uvádí známý citát Adama Przeworského o rozdílech mezi liberální demokracií a socialistickými státy: „*Liberální demokracie kombinuje pevná pravidla a procedury s nejistým výsledkem, kdežto pro dříve existující socialistické státy platí přesný opak*“ (Falk, 2003: 434). Tento citát samozřejmě pro popis obecných principů vládnutí v komunistických režimech nepostačuje, přesto je na něm již vidět, že socialistické státy měly určité charakteristické principy, které je odlišovaly od demokratických, ale i od nekomunistických nedemokratických režimů. A to i v situaci, kdy se státy sféry vlivu Sovětského svazu vyznačovaly pestrou paletou odlišností. Jasně patrná je například závislost na SSSR či montáž komunismu (Falk, 2003: 421). Jde o režimy, ve kterých je aplikován systém nadvlády jedné strany. Tato strana odvozuje svou legitimitu od revoluční legitimacy a mýtu avantgardy. Platí tu především tři principy: Vedení odmítá kontrolu sebe sama, právo zde funguje jako nástroj každodenní politiky a neplatí tu Montesquieuovy teorie dělby moci (Staniszki, 1989: 561). Další velkou odlišností oproti nekomunistickým státům je úplná kontrola nad ekonomikou. Ta je prováděna především díky centrálnímu plánování a státnímu vlastnictví (Falk, 2003: 421; Staniszki, 1989: 562 – 563).

Posledním důležitým znakem je již zmíněná závislost států východního bloku na SSSR. Jednotlivé státy jsou volně řečeno periferií impéria a Sovětský svaz je pochopitelně jeho centrem. To znamená, že centrum rozhoduje o tom, co kdo bude produkovat a kam se tyto výrobky budou distribuovat. Z toho nakonec plynou ekonomické škody pro periferii, ale prospěch pro centrum. Nebýt této skutečnosti, mohly by satelitní státy SSSR více vyvážet do nekomunistických států nebo profitovat z lepší dostupnosti půjček od kapitalistického světa oproti

Sovětskému svazu. Státy východního bloku se tak vlastně automaticky dostávají do izolace ze strany kapitalistického světa, a pokud neplní poslušně direktivu centra, může na nich centrum efektivně uplatňovat svou moc. K tomu slouží například hrozba zastavení dodávek surovin či energie (Staniszki, 1989: 563 – 564).

3. Co je to nomenklatura?

Andrew Heywood (2008) definuje nomenklaturu jako: „*System ustanovení na základě kádrování (důkladného prověřování), který funguje tak, že se předem připravují seznamy schválených kandidátů*“ (Heywood, 2008: 455). Tato definice se však soustředí jen na jeden z možných aspektů pojmu nomenklatura a pro plné pochopení tohoto termínu je třeba věnovat pozornost i dalším. Pojem nomenklatura, jak ho známe v rámci sociologie a politologie, je produktem komunistického aparátu. Vzniká tak pochopitelně rozdíl mezi konvenčním a historickým obsahem tohoto pojmu. Konvenčním výkladem pojmu nomenklatura se tedy rozumí komunistická vládnoucí elita, kdežto jeho historicky přesným obsahem je pak pozice schvalovaná výborem strany (Cviklová, 2008: 4). KSC si pomocí kádrování zajišťovala svou vedoucí úlohu ve státě a společnosti. Komunistická kádrová politika měla za cíl, aby všechna důležitá místa spravovali jedinci loajální k politice strany (Vodička, 2003: 67 – 68). Pro účel naší práce bude však lepší nespokojit se jen s odpovědí na otázku, co je nomenklatura a k čemu sloužila, nýbrž se podívat na tento fenomén ještě podrobněji.

Vývoj v komunistických státech byl ve výsledku úplně jiný, než si jejich vůdcové mysleli. Původní představa, že stát rychle odumře, se nepotvrdil. Ba co více, stal se pravý opak. Nejenže díky industrializaci nestoupla výrazně životní úroveň, nepodařilo se ani odstranit rozdíly mezi městem a venkovem (Djilas, 1977: 39). „*Největší iluzí byla domněnka, že zprůmyslovění a kolektivizace v Sovětském svazu společně se zánikem kapitálového vlastnictví dá vzniknout beztržní společnosti. Pravda, kapitalistická třída i jiné třídy starého původu byly zničeny, vytvořila se však třída nová, dosud neznámá v dějinách lidstva*“ (Djilas, 1977: 39). Tato nová třída se, tak jako jiné v historii, domnívala, že dovede přinést lidem štěstí a svobodu. Od jiných ji však odlišovala míra bezohlednosti,

kteřá vyšla na povrch v tom momentě, kdy se její vize začaly rozcházet s realitou. Její moc se ukázala jako větší, než které se těšily jiné třídy v minulosti. V sobě potom tato nová třída kombinovala rysy shodné pro třídy jiné, ale i zcela nové prvky.

V minulosti byl nástup tříd k moci spojen s odpovídajícími hospodářskými a společenskými změnami. Tato nová třída se však nedostala k moci jako důsledek širšího společenského a sociálního vývoje, ale proto, aby nastolila svůj vlastní řád a upevnila svou nadvládu nad společností. Zatímco tedy předtím bylo dosažení moci vrcholem vývoje dané třídy, v tomto případě to byl jen její začátek. Kořeny této třídy najdeme pochopitelně v bolševické straně. Nelze však říct, že tato třída a bolševická strana jsou tímtež. Strana tu hraje spíše roli kolébky či jádra této třídy. To je také velmi unikátní v porovnání s vývojem jiných tříd. V minulosti totiž byly právě strany vrcholným produktem tříd a ne třída produktem strany, jako v tomto případě. Kořeny této třídy najdeme v proletariátu. Vystupuje totiž jako protikapitalistická, a tak je na podpoře pracujících vrstev závislá. Paradoxem je, že zájmy pracujících hájí jen při své cestě vzhůru. V momentě, kdy uchopí moc, se totiž začne soustředit především na její udržení. Základem její síly je institut společného (socialistického) vlastnictví. V jeho kontextu potom tato třída spravuje a rozděluje majetek „pro blaho společnosti“, ve skutečnosti však hlavně pro sebe a v zájmu udržení vlastních pozic (Djilas, 1977:39 – 48). „Zbavit komunisty jejich vlastnictví, jejich vlastnických práv, by znamenalo je zlikvidovat jako společenskou třídu. Vlastnické výsady nové třídy a příslušnost k ní jsou výsadami, plynoucími ze správního monopolu“ (Djilas, 1977: 48).

„Po dlouhou dobu skrývají komunistická revoluce a komunistický systém svou pravou tvář. Takzvané socialistické vlastnictví je rouškou, pod kterou se

skrývá ovládnání majetku politickou byrokracií, jež ve svých počátcích tajila své třídní složení snahou po horečné industrializaci“ (Djilas, 1977: 50). Nomenklatura (nová třída) je tedy vlastně skupinou byrokratů, vzešlou z komunistické strany „skupiny profesionálních revolucionářů“, kteří na veřejnosti sice deklarují zájem o lid a společnost, ve skutečnosti je však zajímá především jejich vlastní blaho. V tomto smyslu jde tedy hlavně o udržení jejich pozic a moci. Teoreticky se tato skupina rekrutuje z nejširších mas a touha po povýšení jednotlivce je pomyslným pohonem ozubených kol nomenklaturního systému (Djilas, 1977: 48 – 69).

Nelze však opomenout, že nomenklatura nefungovala jen jako systém stranického dozoru nad společností, nýbrž také jako prostředek společenského vzestupu. Takzvaná kariéra přes stranu nebyla neobvyklým jevem a neomezovala se jen na získání politických míst, nýbrž i na místa mimo politickou scénu. Nomenklaturní systém tak byl vlastně množinou různorodých pozic – proto se používá dělení na „užší nomenklaturu“ a „řadovou nomenklaturu“. „Užší nomenklaturu“ tvoří komunistická vládnoucí elita, „řadovou nomenklaturu“ potom osoby s minimálním vlivem nacházející se v nomenklaturním systému především jako objekt dohledu (Cviklová, 2008: 5 – 6).

4. Historický vývoj komunistického Československa

Abych se mohl v dalších částech podrobněji podívat na problematiku kádrové nomenklatury a jejího vývoje, bude dobré nejprve popsat historické pozadí. Konkrétně tedy vývoj komunistického Československa. V rámci jeho historického vývoje je možné sledovat mnoho událostí, které se pak promítají do složení a fungování kádrové nomenklatury.

4. 1. Zakladatelské období komunistického režimu

25. únor 1948 představuje jeden ze zásadních mezníků našich novodobých dějin. Tento den přijal prezident E. Beneš demisi ministrů, podanou jako výraz neshody s počínáním ministerstva vnitra v personálních otázkách ohledně sboru národní bezpečnosti a jmenoval novou vládu navrženou K. Gottwaldem. Tím končí krátké období poválečné demokracie a začíná komunistická diktatura (Hájek-Ryšánková, 1990: 96). „*Totální převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 bylo součástí mezinárodního mocenského přesunu, který byl inscenován komunistickým Informbyrem z Moskvy tzv. Kominformou*“ (Vodička, 2003: 48).

„*Hned po únoru 1948 začalo zakladatelské období nového komunistického režimu, tehdy oficiálně nazývané budování základů socialismu*“ (Kaplan, 1991: 5). Komunistická strana po únoru 1948 získala monopol politické moci. Aby tento monopol nebyl v budoucnu ohrožen, začala potlačovat poslední ohniska možného odporu v Československu. Šlo především o stále existující jiné politické strany, církve a možné odpůrce v silových složkách státní moci (armáda, policie). Strany národně socialistická a lidová zůstaly nadále členy národní fronty, nicméně jejich vedení bylo zbaveno všech nepohodlných a přestaly být

politickými stranami v pravém slova smyslu. V sociální demokracii mezitím proběhl vnitrostranický boj mezi pravicovým a levicovým křídlem, který skončil vyloučením pravicových představitelů. Takto „obrozená“ sociální demokracie se potom sloučila s KSČ. 9. květen 1948 přinesl novou ústavu, která prohlásila Československo za Lidově demokratickou republiku. V následujících volbách získala společná kandidátka národní fronty (kterou tvořili ze 70 procent komunisté) 89 procent hlasů (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 97).

Tyto volby však nebyly tajné a výsledky byly falšovány. Krátce po nich abdikoval E. Beneš na svou funkci a byl nahrazen K. Gottwaldem. Toho nahradil na postu předsedy vlády A. Zápotocký. Únor 1948 nebyl jen zásadním přelomem ve fungování Československa, ale i samotné KSČ. Hned po únoru začíná masový nábor členů. Tento nábor není často dobrovolný a jedince k němu vede především snaha o zachování společenského či pracovního postavení. V krátkém čase tak počet členů stoupá z předúnorových 1,4 milionu na 2,2 milionu (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 97). Je však třeba připomenout, že strana (dále jen KSČ) rozlišovala mezi svými členy předválečné, poválečné a poúnorové, s tím že členské průkazky poslední skupiny neměly velkou váhu (Kaplan-Paleček, 2001: 22 – 24).

Vedle náboru nových členů do strany však také probíhá velmi intenzivní pronásledování z politických, třídních a jiných důvodů. Stejně tak docházelo k perzekuci různých zájmových či náboženských organizací, jako Sokol či Junák. Zásadním znakem perzekuce v zakladatelském období komunistického režimu byla skutečnost, že se neomezovala jen na danou osobu odpůrce, ale zasáhla nepříjemně do života celé jeho rodiny. Přesný počet postižených dnes nelze určit, nicméně nějakou formou pronásledování (politického či ekonomického) byl zasažen někdo v téměř každé druhé rodině (Kaplan-Paleček, 2001: 22 – 24).

Mnoho lidí tak raději volilo emigraci. Hned po únoru odešlo 150 – 200 tisíc lidí (Hájek-Ryšánková, 1990: 97). Ti, již zůstali, se stali svědky druhého znárodnění (po němž již patřilo státu 95 procent průmyslové výroby) a kolektivizace. Ta se vyznačovala násilnou cestou a postihy proti „kulackým živlům“, tedy vlastníkům půdy, kteří se odmítali do kolektivizace zapojit. Jedním z klíčových znaků tohoto období byla také snaha o horečnou industrializaci. Mezi lety 1949 – 1953 zásadně vzrostla průmyslová výroba v Československu. Šlo především o Slovensko, které se dostalo na čtyřnásobek předválečné výroby, ale téměř o dvojnásobek se zvýšila průmyslová výroba i v ostatních částech Československa. To vše však bylo vykoupeno poklesem životní úrovně obyvatelstva. Československo pociťovalo zásadní nedostatek spotřebního zboží. Vedení státu se rozhodlo řešit neutěšenou situaci zrušením lístkového systému a měnovou reformou (aby se domácnosti zbavily přebytku peněz). K tomu došlo 30. 5. 1953 a znamenalo to další snížení životní úrovně. S touto situací jsou spojené protesty obyvatelstva. Například v Plzni a jiných městech došlo k demonstracím dělníků (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 99).

Nejdéle vzdorovala mocenskému monopolu katolická církev. Ta měla ve společnosti velký vliv, mnoho organizací a mezinárodní kontakty. To vše vedlo k tomu, že komunistické vedení hodnotilo církev jako vážného protivníka. V tomto nerovném boji však církev prohrála. Postupně byla nucena se přímo podřídit státu. Její členy, kteří tak učinit odmítli, čekala silná vlna perzekuce (Kaplan, 1991: 29 – 31). Mimo domácího vězení pro biskupy J. Berana a K. Matocha přistoupila státní bezpečnost po shodě s politickými institucemi k realizaci akcí „K“ a „P“. Nechvalně známá akce „K“ z roku 1950 znamenala likvidaci církevních mužských řádů a kongregací. Akce „P“ potom byla namířena proti řeckokatolické církvi. Její členové, kteří přestoupit odmítli, byli internováni. Podobně postupovala státní moc i v otázce ženských církevních klášterů. Zde

však musela jednat pomaleji, protože jeptišky představovaly podstatnou část personálu zdravotnických zařízení, za který nebyla okamžitá náhrada. Po roce 1953 však již byly tyto jeptišky nahrazeny nově vychovaným zdravotním personálem a své místo našly ve výrobě. Represemi však byly postiženy i další církve. Velmi tvrdého pronásledování se dočkali svědci Jehovovi a adventisté. Státní moc vystupovala i proti výuce náboženství na školách a dětem z věřících rodin bylo bráněno ve studiu na některých oborech, například na pedagogických fakultách (Kaplan-Paleček, 2001: 31 – 33).

Nejběžnější formou perzekuce širokých mas obyvatelstva se však staly kádrové posudky. Ty na jednotlivé občany vytvářely různé instituce, nejen ty komunistické. Takový posudek měl potom zásadní vliv na přijetí či nepřijetí do zaměstnání, do funkce či ke studiu. Vrcholem tohoto systému byla tzv. kádrová nomenklatura. To byl soubor míst a funkcí, o jehož obsazení rozhodovaly komunistické orgány, místním sdružením počínaje a ústředním výborem strany pochopitelně konče. Kádrová nomenklatura byla od svého zavedení v roce 1948 komunistickým vedením několikrát změněna (Kaplan-Paleček, 2001: 35 – 36).

V podnebí příprav na další válečný konflikt se v Československu tak jako v jiných zemích východní Evropy začaly konat politické procesy. Tyto zmanipulované politické procesy po sovětském vzoru nejprve likvidovaly odpůrce režimu, aby se později jejími oběťmi stali i vysocí představitelé komunistické strany. Nejznámější je asi proces s Miladou Horákovou, ve kterém byla nejen ona, ale i další osobnosti, jako třeba Závaš Kalandra, odsouzeni k trestu smrti. V řadách komunistické strany si potom tyto procesy za svůj cíl vybraly například Rudolfa Slánského nebo Gustáva Husáka. Většina obvinění byla stejně jako u procesů s odpůrci nového režimu smyšlená a oběti politických procesů byly později rehabilitovány (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 101). Odhady

počtu obětí politických procesů 50. let se pohybují mezi 220 – 230 tisíci, což bylo přibližně 2,5 procenta občanů starších 18 let (Kaplan, 1991: 86). Tyto procesy stejně jako zhoršující se hospodářská a sociální situace ohrozily legitimitu nového režimu a víru občanů v komunistickou stranu. KSČ tak byla nucena, po smrti Stalina a Klementa Gottwalda v roce 1953, tváří v tvář zahraničně politickým souvislostem změnit částečně kurz svého počínání (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 101).

4. 2. Krize konce 50. let

Zakladatelské období komunistického režimu vyústilo ve společenskou krizi. Tou si ostatně prošly i ostatní země východního bloku. Zahraničně politické a velmocenské plány sovětského svazu přivedly Československo téměř ke zhroucení. Změna kurzu byla umožněna až Stalinovou smrtí, která poskytla sovětskému vedení širší manévrovací prostor. V Československu po smrti K. Gottwalda nastoupil A. Zápotocký (Kaplan, 1992a: 4 – 5). Byly provedeny kroky nutné pro konsolidaci hospodářství, především odklon od těžkého válečného průmyslu a překonání kritického stavu v zemědělství. Tyto a další kroky vedly ke zvýšení životní úrovně. Znamenalo to upuštění od některých plánů první pětiletky. Na nátlak Zápotockého byl snížen policejní postih dělníků účastnících se demonstrací proti měnové reformě. Družstevníkům byl také umožněn odchod z družstev a napříště se již dle slov A. Zápotockého měla budovat, jen pokud to bylo ekonomicky výhodné. Charakteristickým rysem této doby se stal pragmatismus. Ten také zosobňovaly osoby obou čelních představitelů, tedy jak Zápotockého, tak Novotného (Hájek-Ryšánková, 1990: 117).

Na tomto místě však nemohu nezmínit jednu zajímavost. A. Zápotocký sice dle předchozího odstavce vyjednával ústupky vůči demonstrujícím dělníkům, zároveň však otevřeně kritizuje „kult dělníka“ na několika stranických poradách (Kaplan, 1992a : 5).

Druhou společenskou krizi potom přinesl 14. únor roku 1956, kdy se konal XX. Sjezd KSSS, na němž pronesl N. Chruščov svůj tajný referát, v němž kritizoval Stalina a zločiny jeho éry (Kaplan, 1992a:37 – 38). Tato aktivita nezůstala bez odezvy veřejnosti. V Československu se ke kritické vlně roku 1956 připojil II. Sjezd československých spisovatelů. Ten se hlásil k větší míře vědecké analýzy na úkor ideologie, požadoval svobodu vědeckého bádání a uměleckého vyjádření. Jeho účastníci se též usnesli, že je třeba hledat nové cesty k socialismu odpovídající specifikům Československa. Vedení strany a státu pochopitelně na podobnou kritiku příliš nereagovalo. Označilo ji za „intelektuální úchylku“, odmítlo revidovat zásadně postoj k politickým procesům a nechtělo otevřeně kritizovat Stalina a jeho éru, stejně jako bourat kult K. Gottwalda. Nejzásadnější změnou tak byl odchod Alexeje Čepičky z vedení strany a státu. Nesporně pozitivním jevem této doby je však rozbití názorové jednoty uvnitř KSČ. Uvnitř této strany se totiž začal vytvářet opoziční až progresivní proud, který se stále více stával protiváhou konzervativního proudu a pomalu začal pronikat i do nejvyšších pater stranické sféry (Hájek-Ryšánková, 1990: 118).

4. 3. Od Novotného k Dubčekovi

Po smrti A. Zápotockého se stal generálním tajemníkem A. Novotný. Ten nebyl příliš schopný a postupně tak přispěl spíše k další destabilizaci než zlepšení poměrů. Po roce 1953 sice došlo ke krátkému období ekonomické konjunktury,

nicméně hned v počátku třetí pětiletky se stal právě Novotný hrobařem dalšího růstu. I přes varování ekonomů totiž prosadil nerealizovatelnou podobu třetí pětiletky, která musela být v dubnu 1962 zrušena. Díky již zmíněnému růstu životní úrovně v druhé polovině 50. let však nabylo vedení KSČ dojmu, že socialismus byl již v Československu vybudován a světlo světa v roce 1960 tak spatřila nová ústava. Mimo daleko obecnější formulace lidských práv (i v porovnání s ústavou roku 1948) a zakotvení vedoucí role KSČ přinesla především zásadní omezení pravomocí slovenských národních orgánů. V rozporu se změnami ústavy se však politické klima uvolňuje, což nejvíce potvrzuje široká amnestie politických vězňů (Hájek-Ryšánková, 1990: 118 – 119).

Celkem klíčovými, pokud jde o budoucí reformní procesy, se ukázaly být změny, jež prodělaly v šedesátých letech obě hlavní skupiny zaměstnanců. Mezi dělníky a inteligencí totiž prudce vzrostl počet mladých a kvalifikovaných odborníků, vyškolených až po roce 1948. Ti se postupně v novém systému prosazují a jejich snaha o uplatnění spolu se sociálními zájmy z nich činí hlavní zastánce a oporu budoucích reformních procesů. Další důležitou změnou je postupné otvírání společnosti směrem na západ. V šedesátých letech postupně roste počet dostupných článků, knih, filmů, divadelních her a odborných či úředních kontaktů. To celkově zvyšuje obecné povědomí obyvatelstva o životě na druhé straně železné opony a ve výsledku opět přispívá k další politické a společenské krizi režimu (Kaplan, 1993b: 45 – 46).

Pro šedesátá léta v Československu je charakteristickým znakem atmosféra vnitropolitických rozporů. Ty dosáhly svého vrcholu v roce 1967. V tomto roce došlo k zásadnímu střetu mezi reformním hnutím (které se snažilo reformovat ekonomický a politický systém v Československu) a skupinou odpůrců tohoto vývoje, kterou reprezentovaly kruhy kolem A. Novotného.

Novotný se snažil bránit, a to jak snahou o „koupení“ některých odpůrců, tak zastrašením či odstavením jiných. Brzy se ale ukázalo, že skupina nespokojených je daleko větší, než si dovedl sám představit. Jakákoliv jeho snaha o větší centralizaci a zbrzdění reform narážela na stále větší aktivitu nespokojených reformistů. V této situaci se dokonce někteří blízcí spolupracovníci snažili připravit plán silového řešení této situace. Poté, co Novotnému odepřela podporu i Moskva a nenalezl ji ani u dělníků vybraných závodů, byl však místo něho v lednu 1968 do pozice prvního tajemníka strany jmenován A. Dubček. V momentě, kdy Brežněv přestal trvat na tom, aby Novotný zůstal ve funkci prvního tajemníka, neměla ani policie, ani armáda zájem angažovat se v otázce jeho udržení. Jedinými událostmi těchto dní spojenými s armádou se nakonec místo připravovaného puče na podporu Novotného staly jen sebevražda jednoho z jeho příznivců gen. Janka a emigrace dalšího (Kaplan, 1993a: 5 – 13). Je však třeba dodat, že spojitost emigrace gen. Šejny a odstavení A. Novotného může být velmi sporná. Patřil sice k úzké skupině, která profitovala z Novotného postavení (přes přátelství s jeho synem), ale zároveň mu hrozilo nebezpečí trestního stíhání za nekalé obchody se zemědělskými produkty (Pacner, 2001: 315 – 320).

4. 4. Pražské jaro a jeho předčasný konec

Dubčekovým nástupem začíná obrodný proces, který vešel ve známost jako „Pražské jaro“. Během něho dochází k decentralizaci a celkovému uvolnění společenského a politického života. Dalším zásadním znakem jsou ekonomické reformy. V tomto příznivém, i když časově limitovaném období, dochází k uvolnění cenzury medií, větší aktivitě veřejnosti a celkové proměně politického života. Otevřeně se diskutuje o možnostech budoucího směřování strany a státu nebo o chybách v padesátých letech. Otevřena je též znovu otázka státoprávního

uspořádání a tedy větší autonomie Slovenska. I v tomto vývoji je však zachována ústřední role komunistické strany. Zásadním nedostatkem politiky vedení strany jsou v této době jen velmi pomalé personální změny. Mnoho vedoucích funkcí stále zastávají služebně starší funkcionáři. Zároveň ze strany zaznívají kritické hlasy na adresu obrodného procesu. Jde hlavně o pocit některých funkcionářů, že strana tento proces dostatečně neřídí a hrozí, že se vymkne kontrole. Za velmi příznivou lze však na druhé straně považovat diskuzi o nástupci Novotného ve funkci prezidenta republiky. Tím se nakonec stává L. Svoboda (Kaplan, 1993a: 15 – 27).

Zásadním problémem se v době československého obrodného procesu ukázal být postoj Moskvy a většiny států východního bloku. Ty sledovaly vývoj v Československu se značným znepokojením. Nepomohla ani pravidelná vzájemná setkání vrcholných představitelů zúčastněných států. Vedení v čele s A. Dubčekem se tak postupně dostávalo do slepé uličky. Na jedné straně se snažili udržet reformy a vyplnit tak přání veřejnosti a zároveň museli v zahraničí stále vyvracet podezření z možné kontrarevoluce a nedobrého politického vývoje v Československu (nedobrého z pohledu států Varšavské smlouvy). Po jednáních v Čierné nad Tisou a Bratislavě se nakonec ukázalo, že ačkoli je většina veřejnosti na straně reformistů a Dubček se těší neobvyklé popularitě, existuje uvnitř vedení komunistické strany promoskevská skupina. Šlo především o trojici Kolder, Bilak, Indra, kteří nejenže schvalovali postoj Moskvy, ale i dopředu věděli o blížící se vojenské intervenci. Státy východního bloku se především bály oslabení své obranyschopnosti a následujícího politického vývoje při případném odchodu Československa ze svých obraných struktur, a tak v průběhu roku 1968 provedly několik vojenských cvičení, která měla jednak vystrašit „pravici v Československu“ a jednak připravit půdu pro možné silové řešení dané situace. Nelze však zapomenout na dvě výjimky v případě států východního bloku, a těmi

jsou Jugoslávie a Maďarsko. Vrcholní představitelé těchto států navštívili v srpnu Prahu a vyjádřili podporu procesům v Československu v tom smyslu, že se jedná o vnitropolitickou záležitost tohoto státu a má na takový postoj právo. S tím souvisí i ona již zmíněná vysoká podpora státních představitelů. Jestliže v lednových dnech roku 1968 věřilo státní reprezentaci asi 28 procent občanů, bylo to v červenci již 78 procent (Kaplan, 1993a: 50 – 67). I tak se však rozhodla Moskva zlomit obrodnému procesu vaz a 21. 8. 1968 provedla vojska „pětky“ vpád na území Československa. Vedení státu sice projevilo nesouhlas, nicméně vydalo rozkaz, že armáda, policie a lidové milice nemají klást odpor. Ten nekladli ani klíčoví představitelé reformního procesu. Nechali se zatknout státní bezpečností a sovětskou bezpečností dopravit do Sovětského svazu (Kaplan, 1993a: 50 – 67).

Vpád vojsk pěti spřátelených států tvrdě odsoudila veřejnost. Tváří v tvář dané situaci se však mohla omezit jen na silný pasivní odpor. Ten znemožnil instalovat Sověty původně plánovanou „revoluční dělnicko-rolnickou vládu“, složenou z Moskvě věrných politiků. Do Moskvy se tedy nakonec vydává delegace v čele s prezidentem L. Svobodou. Po jejím spojení v Moskvě s internovanými představiteli Pražského jara a složitých jednáních pod tlakem Sovětů dochází k podpisu tzv. Moskevského protokolu. Tato smlouva však neodpovídá dohodě mezi dvěma státy, jak tento pojem vymezuje mezinárodní právo. Je Československu vnucena v době, kdy již byla země okupována cizími vojsky. Podepsat se odmítl pouze F. Kriegel (Kaplan, 1993a: 68 – 71). Ačkoliv po návratu z Moskvy věřili představitelé reformu v jejich zachování a odchod cizích vojsk, stal se pravý opak. Dochází k postupnému oslabování pozic reformistů a ti, již zůstali, se dostávají i do častých osobních sporů. To postupně vede i k poklesu podpory veřejnosti. Nepříznivý vývoj se snažili otočit svou obětí studenti Jan Palach a Jan Zajíc, kteří se na protest s vývojem politické situace

upálili. J. Palach se upálil 16. 1. 1969 a J. Zajíc 25. 2. 1969 (Kaplan, 1993: 79). I když na vnitropolitické scéně začínají stále jasněji dominovat promoskevní představitelé, trvá Moskva na stále razantnějším postupu. Pomyslnou municí pro její argumenty jsou potom „hokejové události“ v březnu roku 1969. Jejich následkem je odvolání A. Dubčeka z funkce generálního tajemníka. Na jeho místo nastupuje G. Husák. Tím s konečnou platností končí naděje na pokračování procesu započatého v lednu roku 1968 (Kaplan, 1993:71 – 81).

4. 5. Od normalizace k pádu komunistického režimu v Československu

G. Husák sice po svém zvolení deklaroval, že bude pokračovat v „polednové“ politice, nicméně jeho pojetí se velmi lišilo od původních záměrů „otců“ Pražského jara. Byl zastaven proces demokratizace, znovu je zavedena cenzura a všechny společenské organizace jsou opět podřízeny straně. Mimo odstranění reformního křídla z ÚV KSČ dochází také k prověrkám nebývalých rozměrů. Nejprve je to prověrka všech členů KSČ, na jejímž základě je vyloučeno asi půl milionu členů, čili asi jedna třetina všech členů KSČ (Hájek; Ryšánková, 1990: 136 – 137). Poté přicházejí na řadu také prověrky nestraničů na pracovištích. Hlavním kádrovým kritériem těchto prověrek se stává „politická vyspělost“, tedy přesněji ochota plnit nařízení strany. Tyto prověrky se pochopitelně projevují negativně, co se týče odborné úrovně řídicích pracovníků. Také nemají pozitivní vliv na vztah občanů ke straně a vládě. Po těchto kontrolách se zásadně mění charakter samotné komunistické strany. Stranu opustilo mnoho přesvědčených komunistů a zůstali v ní převážně konzervativci a kariéristé. Strana tak mění svůj charakter z formace založené na přesvědčení v mocenskou strukturu (Hájek; Ryšánková, 1990: 137). Československo 70. a 80.

let naplňuje charakter posttotalitního autoritativního režimu. Komunistická strana v něm sice stále drží monopol moci, oficiální ideologie se však stává prázdnou nádobou, k níž jsou již apatičtí i její hlavní představitelé. V Československu lze navíc nalézt určitou formu „paralelní společnosti“ (Ženíšek, 2006: 34 – 36, 40). V sedmdesátých letech dochází k depolitizaci společnosti a úpadku morálky, s nímž souvisí i do té doby nebyvalý nárůst korupce (Hájek, Ryšánková, 1990: 138).

Z hlediska ekonomiky a životní úrovně lze počátek normalizace hodnotit kladně, tedy v porovnání se situací před rokem 1968. Po úspěšné první polovině 70. let ale přichází mírný pokles životní úrovně v letech osmdesátých. Ten je způsoben především zastavením úspěšně se vyvíjejících ekonomických reforem, které nastartoval rok 1968 (Hájek; Ryšánková, 1990: 138). Normalizaci lze hodnotit jako krok zpět, alespoň rozhodně krok zpět před leden 1968. Nedošlo sice k obnovení stalinismu, nicméně stále platily nedemokratické zákony a všechny složky moci měla v rukou KSČ. Klíčovým momentem je vznik Charty 77. Tu sice podepsalo jen asi 1800 lidí, nicméně vládním kruhům ležela silně v žaludku (Hájek-Ryšánková, 1990: 139). Gorbačov se pokusil reformovat komunistický systém. Jeho reformy paradoxně vycházely z idejí, které byly dříve tvrdě potlačeny jak v Československu, tak například v Polsku. SSSR se také rozhodl poskytnout ostatním státům východního bloku větší suverenitu, což byl opak Brežněvovy doktríny. Ta vyústila v invazi do ČSR a Afghánistánu. Bohužel, reformní snahy se neseťkaly v Československu s přílišnou podporou. Komunistická elita v Československu totiž svou legitimitu opírala o správnost sovětské intervence a následujícího normalizačního vývoje. Gustáv Husák prohlásil, že Československo sice přestavbu podporuje, ale bude si ji dělat po svém. Následkem toho byly například cenzurovány zprávy ze SSSR. Další překážkou na cestě k přestavbě byl Miloš Jakeš. Ten sice byl kompromisem

oproti radikálnímu V. Bilakovi, ale zároveň nebyl tolik nakloněn reformám jako třeba Lubomír Štrougal (Mason, 1988: 431 – 443). Miloš Jakeš byl v roce 1987 (Hájek, Ryšánková, 1990: 140) zvolen generálním tajemníkem a Československo pokračovalo v konzervativním kurzu. Jeho účinkování však netrvalo příliš dlouho, protože odpor veřejnosti rostl a po mnoha demonstracích došlo v listopadu 1989 ke konci komunistické vlády v Československu (Hájek-Ryšánková, 1990: 140).

5. Kádrová politika

5. 1. Definice a vymezení kádrové politiky

„Monopol komunistických orgánů na obsazování funkcí ve státních, hospodářských, kulturních institucích a společenských organizacích byl jedním z nosných sloupů komunistického režimu. Jeho uplatnění předpokládalo absolutní nadvládu úzké vrstvy komunistických funkcionářů nad společností a úplné, přímé či zprostředkované, státní vlastnictví v hospodářství i kultuře“ (Kaplan, 1992b: 7). Samotný pojem kádrová politika má opět více významů. *„Definice pojmu kádr oscilovala zhruba mezi vedoucím pracovníkem či stranickým funkcionářem až členem strany, či vůbec jakoukoliv osobou, kterou se zabývala kádrová politika“* (Pavka, 2003: 27). Československá komunistická politička Marie Švermová potom na otázku, co je kádrová politika, odpovídá: *„Kádrová politika je soustavná stranická výchova lidí, jejich rozmisťování, vedení a školení“* (Pavka, 2003: 27). Podle Stanislava Bottka je třeba odlišit kádrovou politiku a kádrovou práci. Kádrová politika je podle něj jakési vytyčení všeobecně platných kritérií cílů a zásad, kdežto kádrová práce slouží k jejich naplňování (Pavka, 2003: 27).

O obsazení důležitých postů na všech úrovních rozhodovala na všech úrovních grémia komunistické strany. Mimo to fungovala samostatná kádrová oddělení. Ta byla zrušena v roce 1951 a jejich kompetence připadly na ostatní články aparátu (Hradecká; Koudelka, 1998: 10). KSC se především snažila najít prostředek pro zajištění trvalého a rozhodujícího vlivu na klíčové posty napříč všemi oblastmi společnosti. Stal se jím tzv. kádrový pořádek, tedy: „... *nomenklatura ústředního výboru KSC a v návaznosti i nižších článků komunistické organizace. Vytvořil se tak mechanismus, který měl klíčový význam*

pro zajištění nadvlády a kontroly nad společností“ (Hradecká-Koudelka, 1998: 10).

Samotnou kádrovou politiku je možné členit na několik druhů podle stanovených kritérií, například podle času, obsahu či metody práce. Dle času by mohla být dělena na kádrovou politiku před únorem 1948 a po únoru 1948 (Pavka, 2003: 28). Můžeme se však setkat i se členěním na dobu před dubnem 1969 a po dubnu 1969. To je výhodné například z důvodu horší dostupnosti a ověřitelnosti údajů před rokem 1968 a pochopitelně historických souvislostí, jež se na podobě kádrové problematiky podepsaly (Hradecká-Koudelka, 1998: 10). Podle obsahu potom přichází v úvahu dělení na pozitivní kádrovou politiku a negativní kádrovou politiku. Pozitivní kádrová politika znamená dosazování vlastních kádrů a negativní potom odstraňování kádrů cizích. Podle metody práce lze užít dělení na pasivní, tedy schvalování kádrů, a aktivní, tedy tvorbu kádrů nových (Pavka, 2003: 28 – 29).

5. 2. Členění a vývoj kádrové politiky

Zásadními dokumenty pro fungování kádrové politiky se, jak již bylo řečeno, staly tzv. kádrové pořádky. Kritéria pro výběr funkcionářů a rozsah pravomocí orgánů rozhodujících o jejich obsazení procházel pochopitelně svým vývojem. První směrnice na toto téma spatřila světlo světa v červnu 1948 (Kaplan, 1992b: 7). Byla však příliš obecná, a tak ji v rychlém sledu následovaly další v letech 1949, 1950, 1951 atd. (Kaplan, 1992b: 7 – 8). Stejně jako se měnila kritéria pro úspěch kandidáta, měnila se i míra centralizace a decentralizace. V zakladatelské fázi si tak orgány KSČ přisvojily velké množství funkcí, o jejichž obsazování rozhodovaly. Později se však tento počet dynamicky mění (Kaplan,

1992b: 8 – 9). Zatímco třeba v roce 1952 rozhodoval UV KSČ o 14 990 místech, v roce 1957 jich již bylo jen 7 212 a v roce 1966 se jednalo o 8 936 míst (Hradecká-Koudelka: 1998: 11). Podle Karla Kaplana schvalovaly orgány KSČ na 220– 250 tisíc funkcionářů (Pavka, 2003: 35).

Neméně zajímavý je také vývoj samotné kádrové politiky. Jak bylo výše uvedeno, bylo na počátku při výběru kandidáta klíčové hledisko politicko-ideologické. To však budilo nevoli u neuspokojených nižších složek strany, a proto zmíněné hledisko nahradilo na přelomu let 1948 a 1949 hledisko třídní (Pavka, 2003: 89).

Problematice kádrové politiky se nejprve věnovaly tři instituce. Mimo kádrových oddělení to byly mimostranické instituce a volené orgány strany. Kádrová oddělení zažívají vrchol své moci v roce 1951 (Pavka, 2003: 89), na jeho konci jsou však postupně rušena a jejich agendu přebírají dvě zbývající instituce. Příčinou byly narůstající spory mezi těmito centry kádrové politiky. Ve vleklém souboji o vliv na kádrovou politiku tak nakonec vyhrávají volené orgány nad nevolenými. KSČ však od přelomu let 1951 – 1952 rezignuje na aktivní kádrovou politiku a napříště se již věnuje jen pasivní kádrové politice, pomocí již zmíněných kádrových pořádků. Ty jsou vypracovány ještě precizněji a napomáhají uklidnění vztahů mezi jednotlivými stranickými orgány či mezi stranou a státem (Pavka, 2003: 89 – 90).

5. 3. Problémy kádrové politiky

Kádrová politika se v praxi setkávala s celou řadou problémů a to hlavně z důvodu absence systematičnosti. Jako zásadní problém se brzy ukázal nedostatek kádrů. Vedení KSČ si tento problém odmítalo přiznat a spíše zaznívala slova o

špatné kádrové práci. Podstata problému však ležela jinde. V tónech tehdejší propagandy odcházeli nejlepší pracovníci z továren a závodů do funkcí na centrální úrovni, protože se měli stát základem nové elity, nicméně potom chyběli na krajské a okresní úrovni. Často také dochází k tomu, že OV odmítají uvolňovat své kvalitní kádry pro ÚV a KV. Nedostatek kádrů prohlubovaly také ideologické podmínky na samotné kádry, a totiž neoddělitelnost odborné způsobilosti a politických postojů. To vlastně dopředu diskvalifikovalo mnoho lidí, včetně některých úderníků. Důležitá byla také finanční otázka. Schopný dělník či horník si přišel na víc peněz než funkcionář. Nedobře také působilo ideologické vychvalování manuální práce na úkor práce nemanuální. Někteří dělníci pak odmítali vedoucí funkce, protože se obávali posměchu druhých. Svůj podíl na neutěšeném stavu kádrové politiky mělo také přetížení kádrových oddělení, protože penzum zadané práce bylo příliš veliké (Pavka, 2003: 59 – 64).

6. Nomenklaturní systém a vládnutí v komunistickém Československu

6. 1. Obecné principy a metody komunistické vlády v Československu

Komunistické Československo fungovalo v herním rámci budovatelského ústavního zřízení. Podstatou takového zřízení je „budovatelský mýtus“, v případě této práce tedy mýtus komunistické strany Československa, že KSČ jako jediná dovede společnost do lepší budoucnosti. V rámci takového zřízení je potlačeno tradiční dělení státní moci, protože veškerá moc ve státě je podřízena komunistické straně, jež ze své podstaty revolučního předvoje nejlépe ví, co je pro lid nejlepší. Jde tedy o zinscenované kolektivní budování. Z koordinačního hlediska je potom pro budovatelský režim klíčový demokratický centralismus a společenské vlastnictví (Kabele, 2005: 495 – 496). „*Výsledkem takové inscenace kolektivního budování je zdvojení všech věcných hierarchií hierarchiemi komunistické strany*“ (Kabele, 2005: 496). I když se komunistická vláda rozpadla poměrně snadno, lze tento režim označit za poměrně úspěšný, pokud jde o jeho schopnost organizace. Ačkoliv se dá polemizovat o jeho efektivitě, přivodil jeho kolaps především rozpad bloku socialistických států v čele se SSSR (Kabele, 2002: 60).

Strana měla v rukou vládu nad společností díky dvěma nástrojům moci. Mimo již zmíněného budovatelského mýtu to byla vedoucí úloha strany ve společnosti, která byla zakotvená v ústavě. Díky tomu byla moc strany nad státem vlastně limitovaná pouze ochotou strany se o tuto moc připravit, či pochopitelně změnou režimu. Teoreticky sice bylo možné, aby občané nešli k volbám a

nezvolili si tak parlament, nicméně strana by si vždy zvolila ústřední vedení, které ve skutečnosti řídilo jak parlament, tak další instituce. Strana však musela vládnout jak společnosti, tak sama sobě, což v praxi může vypadat daleko složitěji, než jak se to na první pohled zdá být. I když se uplatňoval princip demokratického centralismu, existovaly mechanismy, jak vyměnit vedení strany, ať již většinovým nesouhlasem s jeho počínáním, nebo různými zákulisními tahy (Hájek, 2003b: 59 – 60).

Pro ústavní systém charakteristické dělení státní moci na zákonodárnou, legislativní a soudní je v systému budovatelském nahrazeno skrytým soupeřením jiných tří složek. A to nadřazené moci komunistické strany, státní moci a silových složek. Střet těchto složek má charakter hierarchického vyvažování. Komunistická strana je sice nadřazená zbylým dvěma, nicméně místo stavu trvalé dominance jedné ze složek se rozvíjí jejich separace a specifické vzájemné vztahy. Tyto specifické vztahy souvisí i s účelem jejich existence. Zatímco úkolem komunistické strany a státní moci je budování socialismu, starají se silové složky o obranu toho, co již bylo, nebo teprve bude v tomto systému vybudováno (Kabele, 2002: 66 – 68).

Základním nástrojem personální a kádrové politiky byla nomenklatura (viz 3. část bakalářské práce). Ta zajišťovala komunistické straně bezpečnou většinu loajálních přívrženců při všech příležitostech. Byl to oboustranně výhodný vztah. Příslušník nomenklatury dobře věděl, komu je za své postavení a kariéru vděčný a strana zase díky tomu mohla vládnout nejen sama sobě, ale i všem složkám státní moci a jiným organizacím (Kabele, 2002: 75).

V komunistickém Československu byl aplikován systém paralelní nadřazenosti komunistické strany. To v praxi znamenalo, že se věcné i stranické hierarchie překrývají, což má konstituční efekt pro samotný režim. Postavení

každého člena je tak vymezeno jednak jeho věcným postavením a zároveň místem ve stranické hierarchii (stranický funkcionář/řadový člen/nestraník). V praxi potom dochází k tomu, že například takový předseda ONV byl zároveň členem příslušné stranické organizace, které sám podléhal. Pokud potom byl daný předseda také v předsednictvu příslušného OV KSČ, dostával se do situace, kdy jako straník ovládal sám sebe, tedy předsedu ONV. Na jedné straně byl tedy manévrovací prostor příslušného předsedy ONV odvozen do značné míry od jeho úkolů coby člena OV KSČ, ale zároveň mohl při vykonávání funkce předsedy ONV uplatňovat také autoritu své stranické funkce či kontakty (Kabele, 2005: 499 – 500).

Zdeňka Vajdová (2003) sleduje proměny vládnutí v komunistickém Československu během jeho existence ve vztahu ovládaných a ovládajících. Rozlišuje několik fází. Těsně po únoru 1948 tu fungoval dvouúrovňový herní model oligarchického typu. Úrovně tvoří občané ČSR (první úroveň), tedy ovládaní, a druhou vedení KSČ (druhá úroveň), tedy ti, kteří vládou. Poměrně malá skupina vládnoucích tak silně ovládá velkou skupinu na první úrovni. Ve vzájemných vztazích na úrovni druhé je však zřetelné, že žádný z jejích členů nemá absolutní moc a musí nějakým způsobem respektovat ostatní hráče (Vajdová, 2003: 75).

V roce 1968 dochází k tomu, že se někteří hráči na druhé úrovni spojí, přizvou ke spolupráci hráče z úrovně první a výrazným způsobem naruší mocenskou pozici celé druhé úrovně. Tento trend je sice přerušen přívalem tanků a následnou normalizací, nicméně se vládnoucím osobám již nedaří dostat mocensky na úroveň po „vítězném únoru“ a z těchto událostí nakonec vychází s viditelně oslabeným vlivem (Vajdová, 2003: 75).

Za poslední mezník lze považovat počátek 80. let. Tehdy dochází k dalšímu omezování mocenských možností KSČ (Vajdová, 2003: 75).

6. 2. Vývoj a změny ve složení nomenklatury komunistického Československa

Ihned po únoru 1948 začal komunistický režim budovat své vlastní elity a obsazovat důležitá místa ve státní správě spolehlivými kádry, pokud možno dělnického původu. Těch mělo nakonec být podle kvóty až 60 procent (Pavka, 2003: 69). Po detailním porovnání personálních stavů před únorem 1948 a v roce 1951 však brzy zjistíme, že tento plán nebyl příliš úspěšný. Například na ministerstvu zahraničních věcí bylo sice propuštěno 85,7 procenta zaměstnanců přijatých před únorem 1948, nicméně i po této čistce tam pracovalo jen něco málo přes 40 procent bývalých dělníků či občanů dělnického původu (Pavka, 2003: 65 – 66). Na ministerstvu zemědělství byly dokonce výsledky ještě o něco horší. Je také důležité zmínit, že i mezi členy strany bylo větší množství úředníků či bývalých vedoucích pracovníků než dělníků. Komunistická strana tak v roce 1951 stále neměla dostatek lidí pro obsazování pozic, jež vyžadovaly vysokou kvalifikaci (Pavka, 2003: 66 – 69).

Další oblastí, u které bych se rád zastavil, je složení samotné komunistické strany. Například při porovnání složení ústředního výboru z roku 1946 a toho, jenž byl zvolen roku 1954, vidíme, že vzrostl počet členů dělnického původu z 39,1 na 57,14 procenta (Pavka, 2003: 72 – 73). Zároveň začíná docházet ke generační obměně, protože zatímco ÚV z roku 1946 dominuje generace členů narozených mezi lety 1891 – 1895, je to v případě ÚV z roku 1954 již generace let 1896 – 1900 (Pavka, 2003: 71 – 73). Na úrovni KV a OV se straně mezi lety

1948 – 1951 daří plnit normu na příslušníky dělnického původu dobře. Třeba na OV v Brně je dělníků dokonce 73 procent (Pavka, 2003: 77 – 84). KV a OV se však od ÚV velmi liší věkovou strukturou. Na ÚV, jak již bylo poznamenáno výše, dominuje generace předválečná, zatímco na nižších úrovních je to již generace poválečná, tedy osoby narozené mezi lety 1911 – 1925 (Pavka, 2003: 84).

Neméně pozoruhodný je také seznam lidí navržených na vyznamenání řádem 25. února 1948. V rozporu s „revolučním mýtem“, v něm totiž nepatří většina dělníků, ale lidem spadajícím do kategorie úředník a jiným (Pavka, 2003: 83 – 89). Pokud se přeneseme v čase do roku 1954, naskytne se nám ještě zajímavější pohled na složení špiček režimu. V této době již jsou totiž u moci z větší části jiní lidé, nežli ti, kteří se aktivně účastnili rozhodujících událostí února 1948 (Pavka, 2003: 89 – 90). V části 3.1 se zmiňují o vysokém počtu přijatých do komunistické strany. Tím se však do strany infiltrovali i členové, jimž byla komunistická ideologie cizí, proto také začíná strana s prověrkami a vylučováním. To postihne asi 150 tisíc z nově přijatých členů (Hájek-Ryšánková, 1990: 97).

Pro studium samotné nomenklatury je citelnou překážkou, že pro dobu před rokem 1968 neexistují přesné údaje, a musíme tudíž vycházet především z odhadů. I tak je však jisté, že se počet jejích členů, jak již bylo poznamenáno v kapitole věnující se kádrové politice, měnil. Oproti roku 1952 se počet členů ke konci padesátých let snižuje, aby se navýšil v počátku let šedesátých a v období do roku 1968 opět poklesl. Pokles na konci padesátých let lze vysvětlit uvolňováním poměrů v Československu, zatímco nárůst na začátku let šedesátých zase souvisí se změnou ústavy a snahou režimu o opětovné utužení poměrů (Hradecká-Koudelka, 1998: 10 – 11). I přes nedostatek přesných údajů, lze

sledovat zajímavé změny ve složení členů komunistické strany v roce 1962. V této době má strana již 1,67 milionu členů a dvě třetiny jejích členů již tvoří příslušníci, kteří vstoupili až po únoru 1948 (Kaplan, 1992a: 137). Většinu postů však stále drží ona třetí třetina, tedy lidé, kteří byli v KSČ již před únorem 1948. Na druhé straně mezi členy KSČ v této době rapidně přibývá členů s vyšším než základním vzděláním a zároveň klesá početní zastoupení dělníků (Kaplan, 1992a: 137).

Novotného pád a Pražské jaro však přinesly zásadní změny. Až do této doby je za nejzásadnější pro výběr kandidáta považováno kritérium politicko-ideologické či třídní. To se tváří v tvář ekonomickým problémům mění a dochází k větší autonomii stejně jako kritice dosavadní kádrové politiky. Je jí dáváno za vinu, že nepodporuje budování moderních personálních pracovišť. Na základě těchto skutečností získává hospodářský sektor více autonomie a mnoho personálních změn se odehrává bez požehnání příslušných orgánů strany. Podobná je situace i v dalších oborech. Tím vlastně začíná komunistická strana přicházet o svůj mocenský monopol. Tyto změny se projevují i ve fungování samotné strany. Dosavadní tvrdý centralismus a nedemokratické principy se začínají otřásat v základech. Při řadě okresních a krajských konferencí dochází poprvé k tomu, že se o jedno místo uchází více kandidátů a následná volba často zamíchá doposud celkem rigidním složením stranických funkcionářů. Mnoho osvědčených straníků tak vinou těchto událostí přichází o své posty (Hradecká-Koudelka, 1998: 12 – 17).

Tento trend se pochopitelně začal zásadně měnit příchodem G. Husáka do pozice generálního tajemníka. Na řadu přišly rozsáhlé čistky. O jejich historických souvislostech jsem se již zmiňoval v kapitole věnující se historickému vývoji. Tyto čistky měly obrovský rozsah. V roce 1969 bylo

vyškrtnuto či vyloučeno 67 496 členů a v roce 1970 dokonce 354 589 (Hradecká-Koudelka, 1998: 43). Pro lepší představu to lze porovnat s dobou předchozí. Mezi lety 1958–1961 bylo ročně vyloučeno či vyškrtnuto průměrně 16 988 členů, v letech 1962 – 1965 13 700 a v roce 1966 potom 14 897 členů. Počet lidí, kteří museli opustit stranu, tak nedosahoval více než jednoho procenta (Hradecká-Koudelka, 1998: 39). Vyřazování v letech 1969 a 1970 však postihlo přibližně celou třetinu členů (Hájek-Ryšánková; 1990: 136 – 137). Pokud při pohledu na tyto čistky budeme brát ohled na místní původ vyloučených, zjistíme záhy, že zasaženo bylo více Čechů než Slováků. Například na úrovni okresních výborů se čistky týkaly přibližně 39,2 procenta v českých zemích a 25,7 procent na Slovensku (Hradecká-Koudelka, 1998: 47).

Rozsah nomenklatury lze také chápat jako jeden z ukazatelů míry ovládnutí společnosti komunistickou stranou. Počet nomenklaturních míst tedy postupně roste. Na přelomu 70. a 80. let se dostává zpět na úroveň roku 1966 a roste až do roku 1988. Pro příklad opět použijí údaj z kádrového pořádku ÚV KSČ. Ten v roce 1969 rozhoduje o 4 297 místech a v roce 1988 již má na starost 10 033 pozic (Hradecká-Koudelka: 1998: 96 – 97). V samotné nomenklatuře potom bylo 30,2 až 46,5 procent komunistů (Hradecká-Koudelka: 1998: 97). Celkem tedy vnější nomenklaturu tvořilo 535 098 pozic v roce 1974 a 717 395 roku 1987 (Hradecká-Koudelka, 1998: 98 – 99).

Jak jsem již také zmínil v kapitole mapující historický vývoj Československa, k jednomu z charakterických znaků normalizace a následujících let patřilo odpolitizování společnosti. S tím souvisí i vznik sociální skupiny, kterou Jiřina Šiklová (1990) nazývá „šedá zóna“. V osmdesátých letech můžeme v Československu najít tři skupiny obyvatelstva. Jedná se o dvě minority a majoritu. Ony minority jsou pochopitelně úzká skupina vládnoucích a proti nim

stojící disidenti. Obě skupiny mají v daném systému své místo a jasnou pozici. Stojí proti sobě – zatímco jedna skupina se ze všech sil snaží udržet v rukou moc, tedy stojí a padá s existujícím společenským uspořádáním, je cílem druhé, aby byla ta první od moci odstavena. Největší zastoupení co do počtu členů má však třetí skupina, již zmíněná „šedá zóna“. Jde o „běžné“ obyvatele komunistického Československa, kteří sice ve svých postojích často souhlasí s disidenty, ale zároveň je pro ně výhodnější oficiálně být na straně režimu. I přes výhody, které jim režim poskytuje, ho však nepodporují více, než je nezbytně nutné, a vnímají jeho nedostatky a problémy. Většina příslušníků „šedé zóny“ se nemá potřebu politicky angažovat a volný čas věnují raději sobě, ať již jde o zábavu či práci na vlastním profesním růstu. Díky tomu se z této skupiny v 80. letech rekrutuje řada špičkových odborníků. Lidé spadající do této kategorie tak dali přednost pragmatismu před ideály (Šiklová, 1990: 347 – 353).

To pomáhalo udržení statu quo. Tito lidé si byli vědomi toho, že mají co ztratit a zároveň nebylo lehké formulovat protirežimní postoje. Za to mohla jednak šířka názorů uvnitř politické opozice a jednak skutečnost, že na jazyk, v němž bylo tyto požadavky možné formulovat, měla stále monopol komunistická moc. Ačkoliv režim procházel cyklicky ekonomickými a politickými krizemi, dařilo se mu je ustát, především díky nemožnosti spojit všechny nespokojené síly. Obě krize totiž měly příliš málo společných znaků (Staniszkiš, 1979: 180 – 182).

Dalším důvodem proč disidentské myšlenky neoslovily více lidí, byla skutečnost, že rodiny disidentů žily život velmi odlišný od typických rodin komunistického Československa. Rodiny disidentů si totiž žily často ekonomicky nad poměry té doby. Chaty, auta z Tuzexu a další materiální výtoby budily často závist a komunistická propaganda toho využívala. Navíc tyto rodiny

disponovaly i neskonale vyšším sociálním a ekonomickým kapitálem¹ (Možný, 1999: 52 – 58).

Pro úplnost je třeba konstatovat, že pragmatismus nevířil jen v řadách příslušníků šedé zóny. Pokud se podíváme na jednotlivá patra vládnutí v Československu osmdesátých let, zjistíme, že se velmi odlišuje od let předchozích. V této době nastala totiž zásadní změna v požadavcích na některé nomenklaturní pozice. Po ředitelích velkých podniků a tajemnicích okresního výboru komunistické strany začalo být vedle stranické loajálnosti vyžadováno také vysokoškolské vzdělání. V tomto kontextu je myšleno standardní vysokoškolské vzdělání, ne Vysoká škola politická ústředního výboru Komunistické strany Československa. Obdobné pravidlo platilo i v SSSR. V případě velkých podniků tento jev souvisí také s generační výměnou, kdy předchozí generace vedoucích pracovníků odešla do důchodu a od té nové bylo tváří v tvář stavu hospodářství očekáváno více, než jen slepě recitovat hospodářské direktivy. V praxi tak v osmdesátých letech nastoupil absolvent VŠ technické či ekonomické do praxe na nižší místo ve výrobě či administrativě a postupně se propracoval až k místu ředitele (Cviklová, 2008: 30 – 31).

Měnila se také každodenní realita fungování měst a obcí. Jak ukazuje studie života v obci Filipov (Kabele, 2008), existuje sice stále oficiální ideologie a nařízení z ústředí, v reálném fungování však převažují jiné priority. Oblastní funkcionáři se především snaží, aby pro lidi byla práce, a zároveň, aby mohli tito lidé žít co nejhodnotnější život (Kabele-Hájek, 2008: 56). Ruku v ruce s tímto procesem dochází ke kádrovému omlazení. Není v něm skryt žádný ideologický

¹ V této kapitole používám termíny sociální, kulturní a ekonomický kapitál. Tyto termíny používám ve smyslu, jak je uvádí ve své práci *The Forms of Capital* z roku 1986 Pierre Bourdieu.

spor uvnitř strany, nýbrž jde o běžnou správu nomenklatury. I když došlo k omlazení, byla většina nově jmenovaných z kádrových rezerv. Prakticky většina těchto nově jmenovaných funkcionářů byla navíc do seznamu kádrových rezerv zapsána v roce 1972 (Kabele, 2003: 166).

I na konci 80. let bylo členství v KSČ stále spojeno s určitými závazky, které musel člen plnit, aby se nevystavil riziku vyloučení. Šlo o účast na stranickém a mimostranickém společenském životě. Nestačilo si tak členství jen zaplatit pomocí příspěvků, rozhodně tedy ne na již zmíněném Filipovsku. Zde totiž bylo ještě v roce 1989 vyloučeno přes sto členů. Kromě již zmíněného nezájmu o účast na stranickém a mimostranickém životě byl častou příčinou vyloučení alkoholismus nebo prokázaná kriminální činnost (Kabele, 2003: 169–170). Na okresní úrovni dochází v některých okresech v 80. letech ke zmenšování rozdílů mezi ovládajícími a ovládanými. Dochází ke zpřístupnění jednání okresního výboru KSČ. Je tedy zváno více funkcionářů a výsledky jednání předsednictev OV KSČ se zároveň začaly více zveřejňovat (Vajdová, 2003: 77 – 79).

Konec osmdesátých let zamíchal také se systémem voleb stranických funkcionářů. V roce 1988 dochází v rámci přestavby ve Východomoravském kraji poprvé k tajnému hlasování. To je velmi klíčová změna dosavadního fungování. Podle nového jednacího řádu, projednávaného na konci osmdesátých let, měl být tajně volen dokonce generální tajemník a další funkcionáři ÚV (Kabele-Hájek, 2008: 96 – 97).

6. 3. Vývoj a změny ve složení nomenklatury jiných států východního bloku

V části 6. 2. se věnuji vývoji a změnám ve složení nomenklatury komunistického Československa. Nomenklatura však, jak již bylo řečeno, není ojedinělým jevem vyskytujícím se v komunistickém Československu, nýbrž fenoménem platícím pro všechny státy východního bloku. Proto v této podkapitole pro srovnání stručně přiblížím složení nomenklatury v Polsku, Maďarsku a Sovětském Svazu.

Složení nomenklatury se v těchto třech státech liší, protože prošly rozdílným vývojem před etablováním nomenklatury. V Polsku a Maďarsku došlo k částečnému vnucení komunismu Rudou armádou a mezi starým a novým zřízením byla násilně přetrhaná část vazeb, což neumožňovalo začlenit příliš členů inteligence, neboť šlo o inteligenci z předkomunistických let. Na druhé straně byl v SSSR komunismus etablován daleko dříve, a proto přechod ke stalinismu umožnil začlenit větší množství inteligence z období před jeho zavedením (Eyal-Townsend, 1995: 729). V Maďarsku převažuje ve složení nomenklatury elita z hlavního města, která je na sebe napojená sítí manželství a rodinných sítí. V SSSR připomíná nomenklatura nejvíce síť byrokratů, kde má zastoupení jak regionální elita, tak centrum, a její pevnou součástí je i inteligence. V Polsku oproti tomu dochází k rozchodu mezi inteligencí a režimem na začátku 70. let, což má za důsledek špatný přístup k výhodám pramenícím z privatizace pro bývalé příslušníky nomenklatury po pádu komunistického režimu. V SSSR má naproti tomu bývalá komunistická elita na průběh privatizace vliv. V Maďarsku je to složitější, zde dochází během přechodu k demokracii především ke generační výměně uvnitř vládnoucí třídy (Eyal-Townsend, 1995: 729 – 731).

Pokud jde o čísla, tvořili členové komunistické strany uvnitř nomenklatury v roce 1988 97,2 procent v SSSR, 81,6 procent v Polsku a 81,4 procent v Maďarsku (Eyal-Townsend, 1995: 732). S těmito čísly je zajímavé srovnat situaci v ČSR, kterou rozvádím v předchozí kapitole. Podle informací dostupných v publikaci *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 – 1974* sice rostl v letech po nástupu normalizace počet funkčních míst, nicméně členů KSČ bylo v samotné nomenklatuře jen maximálně 30,2 až 46,5 procenta (Koudelka-Hradecká, 1998: 96 – 97). Shodným znakem nomenklatury Polska, Maďarska a SSSR je průměrný profil člena. Byl to většinou muž středních let, byl vzdělaný a člen komunistické strany (Eyal-Townsend, 1995: 732).

Původ příslušníků nomenklatury ukazuje, že v SSSR bylo třikrát více členů nomenklatury, jejichž otec nebo tchán byl také v nomenklaturní funkci než v Polsku a Maďarsku. V těchto dvou státech však zase bylo v nomenklatuře téměř dvakrát tolik „bílých límečků“, než tomu bylo v SSSR (Eyal-Townsend, 1995: 736). Polská nomenklatura se oproti Maďarsku a SSSR vyznačovala daleko větším počtem potomků rolníků a zemědělců. Ti zde tvořili asi 22 procent, zatímco v SSSR to bylo jen 0,4 procenta a Maďarsku asi 19 procent (Eyal-Townsend, 1995: 737). V SSSR se tedy mohli lépe uplatnit v nomenklatuře potomci příslušníků nomenklatury, manažerů a odborníků. Tento trend se mění jen nakrátko mezi lety 1957 – 1968, kdy vlivem Chruščovových reforem získávají větší uplatnění v nomenklatuře příslušníci pracující třídy a odborníci (Eyal-Townsend, 1995: 742).

6. 4. Nomenklатурní privilegia a neformální vztahy členů této skupiny

Československá společnost byla během let komunistické vlády platově nejvíce nivelizovaná ze všech států východního bloku. Rozdíl mezi platem uklízečky a vedoucího tajemníka OV KSČ nebyl oproti dnešku veliký (Cviklová, 2008: 28). Podle Lubomíra Štrougala (2009) dosahoval v jeho časech plat ministra 12 tisíc a plat premiéra 25 tisíc. Což bylo prý na stejné úrovni jako platy ředitelů generálních podniků. Není bez zajímavosti, že poslanci tehdy nebrali plat, protože k výkonu funkce stále měli i vlastní povolání, a měli tak nárok pouze na příplatek ve výši 2 tisíc a náhrady na dopravu a diety (Štrougal, 2009: 321). Navíc, jak již bylo zaznamenáno v kapitole Problémy kádrové politiky, přišli si příslušníci aparátu strany často na méně peněz, než ve své původní profesi. I přesto však dosahovali členové nomenklatury řady zvýhodnění vůči nečlenům, pokud se rozhodli zapojit do širších klientelistických struktur (Cviklová, 2008: 28).

Je zřejmé, že mimo deklarovaných organizačních principů existovaly i principy nedeklarované. V této souvislosti chci zmínit princip kádrových závojų. V praxi to znamenalo, že si člen nomenklatury dosadil do všech sobě podřízených funkcí loajální osoby a pomocí nich upevňoval svou pozici. Do stejné kategorie patří také předjednávání (což byla vlastně neformální konzultace potenciálně konfliktního jednání s nadřízeným). Tyto principy nejsou specifické jen pro komunistické hierarchie, avšak lze se s nimi setkat velmi často (Kabele, 2004: 43). Jako dobrý příklad vybudování kádrového závoje či pyramidy může sloužit A. Indra. Ačkoliv zastával zdánlivě méně významnou funkci předsedy Federálního shromáždění, platil za jednoho z nejmocnějších členů předsednictva ÚV KSČ, protože si dokázal rychle dosadit své lidi do klíčových pozic (Kabele-Hájek, 2008: 129 – 130).

Do stranických a věcných vztahů tak pronikal pomocí kádrových závoju klientelismus. Klientelismus však nebyl konstitučním prvkem komunistického vládnutí v Československu. Byl pravděpodobněji produktem slabosti vůči hospodářským silám, se kterými se strana ani přes snahu nedokázala vypořádat (Kabele Ed., 2004: 47). Problém korupce narostl právě v době normalizace. Korupce pronikala do všech sfér života a dotýkala se i nejvyšších státních či stranických míst. Strana se snažila bojovat s korupcí, kterou bohužel normalizace sama generovala. Je třeba jí přiznat některé úspěchy, nicméně policie měla jasně ohraničené hranice svého pole působnosti (Ulč, 1978:429,431). V komunistickém Československu byla v porovnání se současností mnohem menší byrokracie, než je tomu dnes a celý stát řídila velmi úzká skupina vládnoucích. Navíc bylo personální obsazení vybraných pozic daleko stabilnější než dnes. To sice umožňovalo poměrně jednoduchou orientaci, ale zároveň to napomáhalo tvorbě sítě kontaktů a známostí. Často tak mohla určitá rodina těžit ze známostí s nějakým funkcionářem i více generací (Kabele ed., 2004: 55).

Výsledný systém klientelismu a neformálních vztahů ve svém důsledku postupně znepokojoval i samotné komunistické elity. Nekonečný koloběh školení, oslav, sjezdů, zasedání, rokování a neformálních schůzek postupně velmi unavoval. Někteří komunističtí představitelé se cítili unaveni a při představě, že by toto měli pro udržení svého postavení provozovat do konce života, začali paradoxně snít o právním státě, kde by jejich postavení bylo na pevnějších základech (Možný, 1999: 60 – 125). Takto sice díky straně a osobním kontaktům měli moc, ale zároveň o ni mohli kdykoliv opět z vůle té strany či jejich členů přijít. Komunistické elity nesporně disponovaly sociálním a kulturním kapitálem, nicméně začínaly cítit potřebu ho přeměnit na kapitál ekonomický, který by ony samy a jejich rodiny dokázaly lépe využít. Tato možnost se jim však naskytla až

po pádu komunistického režimu v polistopadové privatizaci (Možný, 1999: 60 – 125).

Lepší přístup k oněm možným požitkům než členové „širší nomenklatury“ měli členové „užší nomenklatury“. Všichni bez rozdílu ovšem měli nadprůměrnou životní úroveň, pokud jde o vyrovnání se s nedostatkem zboží a služeb. Řada funkcionářů se potom shoduje, že nejlepší přístup k nedostatkovému zboží a službám však neměli za socialismu příslušníci nomenklatury, ale osoby angažující se v šedé ekonomice, tedy tzv. „veksláci“ a jim podobní (Cviklová, 2008: 28 – 29). Není však bez zajímavosti, že o 216 nejvýznamnějších představitelů v zemi pečovala Dodávková služba Praha, která se starala o jejich materiální zajištění, ať již šlo o potraviny nebo o jiné zboží, většinou zahraniční výroby (Hájek, 2003a: 99).

Důležitým privilegiem příslušníků nomenklatury byl vyšší přístup k informacím. Ústřední výbor a všeobecně celá komunistická strana a její členové měli lepší přístup k některým informacím v porovnání s řadovými občany komunistického Československa. Šlo jak o informace, tak o organizační a jednací řády. To vše se nacházelo v režimu „přísně tajné“. Nejvíce informací měli pochopitelně členové ústředního výboru strany a směrem k nižším složkám se objem těchto nadstandardních informací snižoval (Kabele-Hájek, 2008: 95).

Polská socioložka Jadwiga Staniszkis (2006) vidí již zmíněné nedeklarované principy jako hrobníka komunismu ve střední a východní Evropě. Neformální struktury a pravidla totiž sice napomáhaly při stabilizaci celého systému, nicméně v okamžiku, kdy došlo k jejich legalizaci, pokládaly základy nového systému. Domnívá se, že komunistické elity si plný význam tohoto a jiných kroků nedokázaly uvědomit. Stejně jako si komunistické elity v sousedním

Polsku nebyly schopny uvědomit, že poskytnutí majetkových práv nomenklatuře podkope její loajalitu (Staniszkis, 2006: 34).

7. Závěr

Československo mezi lety 1948 – 1989 patřilo do skupiny států východního bloku. Jako takové splňovalo obecné charakteristiky komunistických režimů. Existovala tu vláda jedné strany, která odvozuje svou legitimitu od „mýtu avantgardy“. Tato strana odmítá jakoukoliv formu kontroly sebe sama a právo je z ochránce jednotlivců, na kterých je pácháno bezpráví, přeměněno v nástroj každodenní politiky KSČ. Navíc tu neplatí tradiční dělba moci na výkonnou, zákonodárnou a soudní (Staniszkiš, 1989: 561). Oproti tomu v komunistickém Československu dochází k boji o moc mezi komunistickou stranou, státní mocí a silovými složkami. V tomto sporu má samozřejmě navrch komunistická strana. Komunistická strana získává úplnou nadvládu nad společností díky zdvojení všech věcných hierarchií a vytvoření nomenklaturního systému. Základním nástrojem KSČ pro kontrolu státu a společnosti byla nomenklatura (Kabele, 2002: 66 – 75).

Pod pojmem nomenklatura myslíme její význam v souvislosti s komunistickými režimy. Tedy komunistickou vládnoucí elitu (Cviklová, 2008: 4). Komunistická strana si pomocí kádrové politiky zajišťovala, aby všechna důležitá místa byla obsazena loajálními jedinci (Vodička, 2003: 67 – 68). Pro naplňování tohoto cíle existovaly pravidelně revidované dokumenty známé jako kádrové pořádky (Pavka, 2003: 28 – 29).

Do historického vývoje komunistického Československa se výrazně otiskly některé zásadní události, které se potom pochopitelně odráží také v podobě formy vládnutí, nomenklatury, kádrových pořádků či samotných komunistických elit. Z hlediska tohoto vývoje můžeme sledovat významné změny především v souvislosti s etablováním budovatelského režimu, událostmi okolo let 1967 – 1969 a v údobí od počátku normalizace po pád komunistického

systemu v Československu. Pokud bychom sledovali vztah mezi ovládanými a ovládajícími, zjistíme, že tento režim vykazuje v padesátých letech znaky totality. Ty s koncem padesátých let pomalu mizí a události od února do srpna 1968 jsou naopak významným uvolněním. Toto uvolnění sice násilně přerušuje normalizaci, nicméně již nedochází k obnovení totalitního režimu a naopak je patrné dlouhodobé oslabování mocenských možností KSČ, v osmdesátých letech především na okresní a krajské úrovni (Vajdová, 2003: 75).

Na pozadí historických událostí se také mění počet míst obsazených v kádrových pořádcích a zároveň lze díky tomu na rozsahu nomenklatury do značné míry pozorovat, jak komunistická strana ovládá společnost. Začátkem tohoto vývoje je únor 1948, kdy strana ovládá všechny pro ni podstatné posty. Z počátečního úplného ovládnutí klíčových postů stranou se procentuální zastoupení KSČ pomalu snižuje koncem padesátých let a opět roste v souvislosti s přijetím nové ústavy. Opět klesne koncem let šedesátých, ale pochopitelně se v letech normalizace zvyšuje. Ke konci osmdesátých let již významně přesahuje i stav z února 1948 (Hradecká-Koudelka: 1998: 96 – 97).

V komunistickém Československu dochází tak jako v okolních státech „socialistického tábora“ k čistkám spojeným s politickými procesy a vylučováním ze strany či zaměstnání. Nejtvrďší represe představují procesy padesátých let (Hájek-Ryšánková, 1990: 96 – 101; Kaplan, 1991: 86). Na druhé straně nelze zapomenout ani na změny a čistky, které se udály roku 1970 a 1971, jejichž výsledkem bylo vyloučení více než 400 000 členů z KSČ (Hradecká-Koudelka, 1998: 43).

Po únoru 1948 se za zásadní kritérium při výběru kandidátů do nomenklaturních funkcí stalo hledisko ideologicky-politické. To je na konci padesátých let nahrazeno hlediskem třídního původu (Pavka, 2003: 89), avšak na

konci osmdesátých let se situace zásadně mění, kdy již je kladen důraz také na dosažené vzdělání a ne pouze na stranickou loajalitu (Cviklová, 2008 : 30 – 31).

V důsledku normalizačních procesů se KSČ stává především prostředkem kariérního růstu a mezi jejími členy tak převažují spíše kariéristé než ideologii oddaní komunisté. V důsledku těchto procesů dochází k poklesu morálky a růstu korupce. (Hájek-Ryšánková, 1990: 137 – 138). Většina obyvatel již nemá zájem být politicky aktivní a navíc se musí režim vyrovnávat s existencí opozice ve formě disidentů (Šiklová, 1990: 347 – 363). Komunistický režim prochází řadou vnitřních krizí ať již politického, tak ekonomického řádu. Oba protestující tábory však nacházejí příliš málo společných znaků a komunistický režim je dovede ustát (Staniszki, 1979: 180 – 182).

Mezi příslušníky nomenklatury existovala celá řada neformálních vztahů. Příslušníci této skupiny si vytvářeli důmyslné sítě spojenců a přívrženců, pomocí kterých uplatňovali svůj vliv ve straně a státu. Na sklonku existence komunistického Československa však i v jejích řadách převažuje pragmatismus, či dokonce touha přeměnit svůj značný sociální kapitál v kapitál ekonomický, taková příležitost se jim naskytne po listopadu 1989 při kuponové privatizaci (Kabele ed., 2004: 47; Možný, 1999: 60 – 125).

V porovnání s jinými státy východního bloku (SSSR, Polsko, Maďarsko) se ukazuje, že v nomenklatuře komunistického Československa bylo téměř o polovinu méně příslušníků KSČ než v těchto vybraných státech (Eyal-Townsend, 1995: 732; Koudelka, Hradecká, 1998: 96 – 97).

8. Resumé

This paper deals with the topic of the nomenclature system as one of the ways of governing in the communist Czechoslovakia. I have chosen this topic because I consider it important to analyze the processes within the pre-November communist elite.

In the opening chapters, I characterize the general functioning of the communist regimes and the term „nomenclature“, in the sense as it is used in this work. Then I describe the historical development of the communist Czechoslovakia and explain the topic of cadre policy. The main part of this paper tackles the development and changes of the nomenclature system in the communist Czechoslovakia. This part deals with the general principles of governing in the former Czechoslovakia, the development and the process of change in the nomenclature system, the development and the changing nomenclature system in selected countries of the Eastern bloc and the benefits that members of the nomenclature enjoyed, as well as their informal relationships. Based on the information in this work, it is possible to formulate several conclusions.

1) During the years of the communist rule, there had been cycles of strengthening and weakening of the influence of the nomenclature system. 2) As the process of normalization took place, a rapid rise of corruption and clientelism had occurred. 3) Compared to Russia, Poland and Hungary, there had been almost fifty percents less members of the Communist party in the Czechoslovak nomenclature. 4) In the second half of the 80s, significant changes of the system had taken place. In addition to ideological obedience, education started to be

another factor required from the members of the nomenclature. 5) At the end of the 80s, secret voting started to be in use in some districts.

9. Seznam literatury

- Boudieu, P. (1986): The Forms of Capital. In: Richardson, John G. ed.: *Handbook of Theory and Research of Education*. New York: Greenwood Press, s. 241 – 258.
- Cabada, L. (2003): Aspekty české politické kultury. In: Vodička K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*. Praha: Portál, 163 – 183.
- Cviklová, L. (2008): *Politické a společenské postavení bývalých československých nomenklaturních elit v období tzv. Normalizace. Okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Djilas, M. (1977): *Nová třída*. Curych: Demos.
- Eyal, G., Townsley E. (1995): The Social Composition of the Communist Nomenklatura: A Comparison of Russia, Poland, and Hungary. *Theory and Society*, Vol. 24, No. 5 (Oct., 1995), s. 723 – 750.
- Falk, B. J. (2003): Post-Communism's First Decade: A Primer for Non-Specialists. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 36, No. 2 (Jun., 2003), s. 417 – 437.
- Hájek, M., Ryšánková J. (1990): *Svět a Československo ve 20. století*. Praha: Horizont.
- Hájek, M. (2003a): Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ. In: Kabele, J. a kol.: *Rekonstrukce komunistického Vládnutí na konci Osmdesátých let*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 61 – 105.

- Hájek, M. (2003b): Stranické vládnutí na nejvyšší úrovni-vybrané problémy. In: Hájek, M. ed.: *Hierarchie Jako Přednost i Slabina Komunistického Vládnutí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 59 – 73.
- Heywood, A. (2008): *Politologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Hradecká, V., Koudelka F. (1998): *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kabele, J. (2002): Vláda v budovatelském a ústavním zřízení. In: Hájek, M., Holeček, T., Kabele, J., Kandert, J., Kohútek, P., Vajdová, Z.: *Svět hierarchií a reálný socialismus: dědictví komunistické vlády*. Praha: Sociologický ústav AV, 59 – 81.
- Kabele, J. (2003): Komunistické vládnutí ve Filipově a Dubenském okrese na konci osmdesátých let. In: Kabele, J. a kol.: *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 159 – 179.
- Kabele, J. ed. (2004): *Výklady vládnutí v reálném socialismu*. Praha: Matfyzpress.
- Kabele, J. (2005): *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Praha: Karolinum.
- Kabele, J., Hájek, M. (2008): *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno: Doplněk.
- Kaplan, K. (1991): *Československo v letech 1948 – 53 (2. část)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Kaplan, K. (1992a): *Československo v letech 1953 – 66 (3. část)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, K. (1992b): *Kádrová nomenklatura KSČ 1948 – 56: Sborník dokumentů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ve spolupráci se Státním úředním archivem.
- Kaplan, K. (1993a): *Československo v letech 196 – 769 (4. část)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, K. (1993b): *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kaplan, K., Paleček P. (2001): *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Praha: Barristen a Principal.
- Mason, D. S. (1988): Glastnost, Perestroika and Eastern Europe. *International Affairs*, Vol. 64, No. 3 (Summer 1988), s. 431 – 448.
- Možný, I. (1999): *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Sociologický esej. Praha: Slon.
- Pacner, K. (2001): *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros.
- Pavka, M. (2003): *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (prvních pět let komunistické vlády)*. Brno: Prius.
- Staniszki, J. (1979): On Some Contradictions of Socialist Society: The Case of Poland. *Soviet Studies* vol. 31, No. 2 (Apr., 1979), s. 167 – 187.
- Staniszki, J. (1989): The Dynamics of a Breakthrough in Socialist System: An Outline of Problems. *Soviet Studies*, Vol. 41, No. 4 (Oct., 1989),

s. 560 – 573.

Staniszki, J. (2006): *Postkomunismus: zrod hádanky*. Brno: CKD.

Šiklová, J. (1990): The “Gray zone“ and the Future of Dissent in Czechoslovakia. *Social Research / An International Quarterly of the Social Sciences*, 57: 2, s. 347 – 363

Štrougal, L. (2009): *Paměti a úvahy*. Praha: EPOCH.

Ulč, O. (1978): Some Aspects of Czechoslovak Society Since 1968. *Social Forces*, Vol. 57, No. 2, Special Issue (Dec., 1978), s. 419 – 435.

Vajdová, Z. (2003): Pozdní komunistické vládnutí na okresní úrovni. In: Hájek, M. ed.: *Hierarchie jako přednost i slabina komunistického vládnutí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 73 – 80.

Vodička K. (2003): Politický systém komunistického Československa. In: Vodička K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*. Praha: Portál, 45– 94.

Ženíšek, M. (2006): *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň. Aleš Čeněk.